

A beszéd humoráról (Jókai regényei alapján)

Adamikné Jászó Anna

Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszék

adamiktamasne@t-online.hu

„A humor igen széles jelentésű és képlékeny fogalom, amely a nevetéssel és a vidámsággal kapcsolatos különböző jelenségekre vonatkozik. A humor az a képesség, amely lehetővé teszi a vidám érzületet és a dolgok derűs szemlélését. Humoros az a beszéd, szöveg, műalkotás, személy vagy jelenség, amely nevetést vált ki” – írja a Retorikai lexikon. A humor fogalom eredete a későközépkori temperamentumtanhoz köthető, amely szerint a humorok azok a testfolyadékok, amelyek meghatározzák egy személy temperamentumát. A fogalmat az antik retorikusok nem ismerték, de sokat írtak a szellemességről és a nevetésről, s a későbbi századokban is fontosnak tartják a retorikák szerzői. Nagy a jelentősége a filozófiai-esztétikai gondolkodásban. Arany János is foglalkozik vele Széptani jegyzeteiben, ezt írja többek között: „A nevetségest tehát mondhatjuk ellentétes vagy indirekt szépnek.” Napjainkban is sokat foglalkoznak a humorral, pl. a Magyar Művészet folyóirat 2015. 2., májusi száma teljes egészében a humornak van szentelve.

Jókai Mór akadémiai székfoglalója A magyar nép élce-ről szól, ő maga élclapokat szerkesztett, egész életében gyűjtötte az anekdotákat, és olvasói, képviselőtársai lelkesen szállították neki a tréfás történeteket. A Jókairól szóló szakirodalomban is sokat olvashatunk Jókai humoráról, s általában a népies anekdotákat említik mint humora forrását.

Jelen előadás arra kíván rámutatni, hogy Jókai humora sokkal több forrásból származik, igen gyakran az érvelési lehetőségek tréfás alkalmazásából. Állításomat kívánom előadásomban bizonyítani, az alábbiakban néhány esettel illusztrálom (főleg Jókai és a retorika c. könyvem alapján).

A retorikai érvelés két fő eszköze a példa (paradeigma, retorikai indukció) és az enthüméma (retorikai szillogizmus). Példa: „Mikor aztán Richárd megint leszállt az udvarra, a világért sem veszekedett a bohó öreggel a megjárásért. Minden tréfát fel szokott venni és mindenkitől. Az oroszán nem használja körmeit vakarózásra, mint a kutya.” (A kőszívű ember fiai, II, 121) Enthüméma: „Malvina hogyan engedett volna az óhajtásnak? Ez olyan felhívás, amit teljesíteni szokás. Hölgyek különösen szeretnek költségvetést csinálni. Elfogadta az írót és tárcát, s sajtóközlemény jégjé a teendőket” (Szerelem bolondjai I, 177).

Az érvforrásokat vagy érvelési helyeket (topoi, loci) is lehet humorosan kiforgatni. A három márványfej c. középkori történetben (247) olvashatunk egy megmosolyogtató hamis analógiát, ráadásul egy beszédből: „Ejh, mit. Mondjuk ki dogma szerint, tisztán és világosan, hogy a keresztény vallás szavai nem tiltják a kétnejséget. [...] Mit hirdet a Credo? Testünk feltámadását és az örök életet. Eszerint akinek a földön két felesége volt, úgy, hogy egyiket a másik halála után vette el, a végítélet napján mind a kettő feltámad, s ismét az övé lesz; és akkor örök időkhöz együtt kell, hogy éljen mind a két hitvesével a paradicsomban. Ami nem lesz bűn a paradicsomban, a szentek egyetemében, hogy lehetne az bűn itt az árnyékvilágban, az indulatok uralkodása alatt? Állítsuk fel a daviditák gyülekezetét, s mienk lesz hét év alatt az egész világ!”

Humorát tetten érhetjük regényei szerkezetében, bevezetéseiben (pl. Az új földesúr), befejezéseiben (pl. A kiskirályok), leginkább zárójeles megjegyzéseiben (mindenütt gyakori).

Hasonlóképpen a stílusesszókban – a trópusokban és a figurákban – is sok humor lappang. Jókai stílusát erőteljesen jellemzik az alakzatok (figurák), különösképpen hasonlatai humorosak.

Végezetül csak utalok paródiáira: a Félistenek bolondságaira (Cicero-paródia), az Egy hirhett kalandor a XVII. századból c. letehetetlen olvasmányra, mely a státustan és a törvényszéki tárgyalás paródiája, a Három márványfej pedig szenzációs disputaparódia, több síkon is.

